

Renata Gubańska*

DZIEŁO ARCHITEKTONICZNE JAKO IDENTYFIKACJA MIEJSCA – OMÓWIENIE PROBLEMU NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

ARCHITECTURAL WORK AS A WAY OF IDENTIFYING THE SITE – THE PROBLEM DISCUSSED ON CHOSEN EXAMPLES

W każdej przestrzeni zorganizowanej występują dzieła budownictwa i architektury charakterystyczne jedynie dla miejsc, w których występują. Przeważnie wyróżniają się bryłą, formą oraz programem funkcjonalnym. Nierzadko stanowią dominanty architektoniczne, a nawet urbanistyczne. Stanowią pewnego rodzaju identyfikatory jednostek zurbanizowanych, w których powstały. Stając się elementem krajobrazu kulturowego wpływają na jego percepcję.

Słowa kluczowe: architektura, dominanta architektoniczna, dominanta urbanistyczna, symbol, tożsamość miejsca

Each organised space is enriched with works of architecture and civil engineering, characteristic only of their locations. Their distinctive features include mainly the shape, form and functional programme. Frequently they are architectural or even urban planning predominates. They play the role of features identifying urban areas where they were created. Becoming part of the cultural landscape, they influence its perception.

Keywords: architecture, architectural predominant, place identity, place symbol, urban predominant

Wprowadzenie

Od początków budownictwa każde dzieło rąk ludzkich w mniejszym lub większym stopniu wpływało na kształtowanie środowiska kulturowego. Zabudowa mieszkaniowa – nawet tych najmniejszych jednostek osadniczych, jakimi są wsie i przysiółki – wyróżnia się w krajobrazie formą, kolorystyką, a także

zwartością kompozycji. Prawie każda z tych struktur jest charakterystyczna dla miejsc, w których powstała, jest z nimi wręcz identyfikowana. Wspomniana identyfikacja nabiera rangi w momencie, kiedy pojawia się obiekt o szczególnym znaczeniu. Mowa tu o kościółkach wiejskich, których bryły wraz z wieżami górowały nad pozostałymi zabudowaniami.

* Gubańska Renata, dr inż. arch., Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji, Instytut Architektury Krajobrazu.

Znacznie bardziej rozwinięta i skomplikowana sytuacja ma miejsce w strukturach miejskich. Wiadomo, że w średniowieczu do najważniejszych obiektów w mieście należały kościół i ratusz [Chmielewski 2001]. Dominowały one nie tylko funkcją, ale również, a może przede wszystkim kubaturami budynków oraz wysokością wież. W kolejnych stuleciach, w intensywnie rozwijających się jednostkach osadniczych powstawały dzieła architektoniczne o bardzo zróżnicowanym programie użytkowym, nierzadko wyróżniające się interesującą formą oraz starannie opracowanym kostiumem architektonicznym. We współczesnych aglomeracjach miejskich, wśród tak ogromnej mnogości i różnorodności zarówno funkcjonalnej, jak i architektonicznej, pojęcia dominant architektonicznych i urbanistycznych są niewystarczające, pojawiła się konieczność wprowadzenia precyzyjniejszych określeń, jak chociażby subdominant, wyróżników architektonicznych i urbanistycznych (Pawłowska 2006, Przyłęcki 2006).

Omówienie zagadnień na wybranych przykładach

Dzieła architektoniczne stanowią pewnego rodzaju identyfikatory struktur osadniczych, w których powstały. Stając się elementem krajobrazu kulturowego wpływają na jego percepcję. Przypadkowy obserwator zapisuje w pamięci charakter miejsca: m.in. ukształtowanie terenu, występujące obiekty architektoniczne, szatę roślinną, a szczególnie elementy znaczącą się wyróżniające głównie kubaturą, wysokością, a ostatnio nawet kolorystyką. Zapamiętuje przede wszystkim dzieła architektoniczne będące jednocześnie wyróżnikami, dominantami lub subdominantami architektonicznymi i urbanistycznymi (Gubańska 2008).

Wiatrak w Dubinie jako dominanta architektoniczna – symbol miejsca

Jeszcze 100 lat temu wokół wielkopolskiej jednostki osadniczej Dubin [1] stało kilka młynów wietrz-

nych. Były to typowe wiatraki tzw. *koźlaki*. Tworzyły charakterystyczny pierwszy plan panoramy miejscowości. Do chwili obecnej zachował się tylko jeden tego typu obiekt, stanowiąc jednocześnie element rozpoznawczy zarówno miejsca, jak i okolicy, w której się znajduje.

Zachowany w stanie ruiny *koźlak* pochodzi z 1797 roku – data jest widoczna na mącnicy [2] (*Karta ewidencji...*). Okazała konstrukcję posadowiono na fundamencie ułożonym z kamieni polnych. Obiekt składa się z trzech kondygnacji (w tym poddasze użytkowe) i nakryty jest dwuspadowym dachem z naczółkiem [3]. Całość wykonana jest z drewna począwszy od elementów konstrukcyjnych, ciągów komunikacyjnych, a skończywszy na elewacjach, pokryciu dachowym oraz skromnym detalu architektonicznym (obecnie nieistniejącym). Po wspaniałym niegdyś wiatraku pozostał jedynie ażurowy szkielet.

Pochylająca się z każdym dniem coraz bardziej ku ziemi konstrukcja dawnego młyna wietrznego stanowi charakterystyczny element w krajobrazie okolicy Dubina. Wiatrak stoi przy szosie prowadzącej ze Szkaradowa do Dubina i właśnie dzięki takiej lokalizacji jest widoczny z każdej strony i doskonale rozpoznawalny w terenie (il. 1). Każdy, kto opuści zabudowania Szkaradowa i spojrzy w stronę Dubina, najpierw zobaczy majestatyczną sylwetę *koźlaka* (mimo swego wieku i stanu zachowania), a dopiero jako jego tło zarys dawnego miasteczka z interesującą bryłą lokalnego kościoła. Mimo że panorama Dubina jest charakterystyczna dla tego typu średniowiecznych układów (Chmielewski 2001, Rylke 2006), to wzbudza podziw. Duży wpływ na jej percepcję ma kościół parafialny w całości wykonany z czerwonej cegły, z potężnymi podcieniami (w formie arkad) w parterze, a dominujący nad pozostałymi zabudowaniami miejscowości. Niezależnie od atrakcyjności zarówno omawianego dawnego miasteczka, jak i okolicy, czy jest to mieszkaniec, czy tylko przypadkowy turysta, malownicze tereny wokół Dubina każdemu

1. Dubin. Na pierwszym planie wiatrak, w tle kościół parafialny z zabudowaniami miejscowości / Dubin. The foreground with windmill, in background the parish church with local buildings (fot. J. Gubański) 2. Strzegom. Charakterystyczna panorama miasta / Strzegom. The typical panorama of the town (fot. R. Gubańska) 3. Wrocław. Na pierwszym planie Iglica Wroclawska, w tle Hala Stulecia / Wrocław. The foreground with The Wrocław's Spire, in background The Centennial Hall (fot. R. Gubańska)

kojarzą się w pierwszej kolejności z wiekowym wiatrakiem. Zatem zabytkowy obiekt, znajdujący się w stanie ruiny, stał się znakiem rozpoznawalnym tegoż regionu, jest bezbłędnie kojarzony z miejscem, w którym występuje, stanowi wręcz symbol okolicy.

Kościół w Strzegomiu jako dominanta architektoniczna i urbanistyczna – symbol miejsca

Wyjątkowy przykład dominanty architektonicznej i urbanistycznej stanowi kościół parafialny pw. śś. Piotra i Pawła w Strzegomiu [4]. Już od momentu powstania, czyli czasów średniowiecza, wyróżniał się głównie kubaturą i budulcem od pozostałych miejskich zabudowań oraz znacząco wpływał na ukształtowanie sylwety miasta. Obecnie jest nie tylko jednym z ważniejszych i bardziej rozpoznawalnych elementów tworzących panoramę miejscowości, ale przede wszystkim subdominantą tak o znaczeniu architektoniczno-urbanistycznym, jak i historycznym.

Początki kościoła pw. śś. Piotra i Pawła sięgają XIV wieku. Powstał on prawdopodobnie na miejscu wcześniejszej, starszej i zapewne drewnianej świątyni. W kolejnych dziesięcioleciach ulegał ciągłym rozbudowom. Budowę tego potężnego kościoła zakończono dopiero w XVI wieku [Pilch 2005]. Usytuowano go w obrębie wewnętrznych granic miasta, niemniej w pewnym oddaleniu od rynku – zgodnie z zasadami obowiązującymi w ówczesnej urbanistyce [Chmielewski 2001, Rylke 2006]. Został wzniesiony na planie krzyża łacińskiego, w technice trwałej, tzn. potężne i masywne ściany wymurowano częściowo z kamienia, a częściowo z cegły. Mimo iż nie posiada czytelnej dominanty wertykalnej w formie wieży, sam stanowi nie tylko doskonałą dominantę o znaczeniu architektoniczno-urbanistycznym, ale także subdominantę o znaczeniu historycznym.

Ilustracja numer 2 przedstawia charakterystyczną panoramę Strzegomia widzianą od strony drogi prowadzącej do Wrocławia. Na pierwszym planie widoczne przestrzenie pól uprawnych. Zasadniczy pas za-

budowy tworzą przede wszystkim budynki mieszkalne, usługowe i gospodarcze poprzeplatane zielenią. Pewnego rodzaju dynamizmu każdej panoramie nadają elementy wertykalne, w tym przypadku również chodzi o wieże kościelne i ratuszową [Chmielewski 2001, Przyłęcki 2006]. W przypadku sylwety Strzegomia wyjątkowego znaczenia nabiera kościół parafialny pw. śś. Piotra i Pawła (il. 2 – widoczny z prawej strony), którego gabaryty dominują nawet nad pozostałymi dominantami architektonicznymi i urbanistycznymi. Masywna bryła strzegomskiej świątyni zasadniczo się wyróżnia, jest obiektem utożsamianym wyłącznie z tym, a nie innym miastem w Polsce. Jednocześnie stanowi o wyjątkowości tegoż miejsca oraz stała się jego symbolem nie tylko architektoniczno-urbanistycznym, ale także historycznym.

Iglica wrocławska jako konstrukcja – symbol miejsca

Wspaniałym przykładem dzieła architektonicznego będącego symbolem miejsca, w którym zostało wzniesione jest Iglica wrocławska. Postawiona na osi wejścia głównego do Hali Stulecia (il. 3) jest obiektem bezbłędnie rozpoznawalnym nawet przez najmłodszych wrocławian oraz stanowi obowiązkowy punkt zwiedzania dla większości turystów odwiedzających miasto.

Wrocławską Iglicę wzniesiono w 1948 roku w związku z Wystawą Ziem Odzyskanych, której to miała być symbolem (*Atlas...* 1997). Usytuowanie wertykalnego dzieła w centralnej części głównego placu przed historyczną Halą Stulecia podkreśliło osiowość reprezentacyjnego wejścia. Prawie stumetrowej wysokości maszt to stalowa konstrukcja zwięzająca się ku górze, posadowiona na potężnym „trójnogu”. Stalowy maszt, który miał być symbolem jedynie terenów wystawowych, stał się symbolem miejsca i miasta, w którym powstał. Stanowi spójną całość kompozycyjną z budowlą Maxa Berga, jest z nią wręcz identyfikowany. Widok przedstawiony

na ilustracji numer 3 jest jednym z bardziej wyjątkowych i charakterystycznych dla miejskiego krajobrazu kulturowego Wrocławia, z tego względu firmy mające swoje siedziby w mieście chętnie wykorzystują go jako motyw przewodni znaków firmowych, czy też log.

Iglica wrocławska została wzniesiona na głównym placu przed jednym ze wspanialszych dzieł architektury XX wieku – Halą Stulecia. Budowla projektu Maxa Berga (*Atlas...* 1997) już wówczas była identyfikowana z bardzo atrakcyjnymi terenami spacerowo-rekreacyjnymi, tworzyła kompozycyjną całość z niepowtarzalną Pergolą, malowniczym Ogrodem Japońskim oraz wspaniałym Ogrodem Zoologicznym. Hala Stulecia od momentu wybudowania była utożsamiana z miejscem oraz miastem, w którym powstała. Prawdopodobnie żaden z budowniczych stalowej konstrukcji, łącznie z projektantem – Stanisławem Hempelmem (*Atlas...* 1997), nie przypuszczał, że w tak krótkim czasie stanie się ona „konkurencją” dla Hali Maxa Berga oraz jednym z bardziej rozpoznawalnych elementów miejskiego krajobrazu kulturowego Wrocławia. W chwili obecnej Iglica to nie tylko dominanta architektoniczna i urbanistyczna oraz symbol popularnych terenów spacerowych, ale przede wszystkim subdominanta o znaczeniu historycznym, jednoznacznie utożsamiana z Wrocławiem.

Podsumowanie

Omówione powyżej przykłady doskonale obrazują, że w każdej przestrzeni zorganizowanej zarówno tej małej, jak i dużej, powstają dzieła budownictwa i architektury charakterystyczne jedynie dla miejsc, w których występują. Wyróżniają się nie tylko bryłą, formą i programem funkcjonalnym, ale nierzadko stanowią wyróżniki bądź dominanty architektoniczne, urbanistyczne, a nawet subdominanty (Przyłęcki 2006).

Na podstawie przeprowadzonych powyżej rozważań wynika, że wskazana jest ich ochrona. W każdej z proponowanych form ochrony niezależnie od tego, czy jest ona konserwatorska, krajobrazowa, czy funkcjonująca jako pas najlepszej ekspozycji, powinno się zwracać szczególną uwagę na współcześnie zachowane otoczenie tych wyjątkowych obiektów. Należy przede wszystkim wyeliminować konstrukcje, które mogłyby stanowić konkurencję pod względem wertykalnym lub przesłaniać ich widok (Chenoweth 2008, Małachowicz 2007).

Dzieła architektoniczne o tak szczególnym znaczeniu – nie tylko jako dominant kubaturowych i wertykalnych, ale również funkcjonalnych, historycznych, nierzadko symboli danego miejsca – należy chronić i zachować jako wyjątkowe dobro materialne, dziedzictwo kulturowe pozostawione przez naszych przodków nie tylko dla nas, lecz także dla przyszłych pokoleń.

PRZYPISY

[1] Dubin – miejscowość zlokalizowana w południowej części województwa wielkopolskiego, w powiecie rawickim, gminie Jutrosin.

[2] *Mącznica – jeden z głównych elementów konstrukcyjnych wiatraka – koźlaka, masywna belka poprzeczna oparta na centralnie umiejscowionym słupie.*

[3] Niestety, w trakcie tegorocznych lipcowych huraganów konstrukcja dachowa wraz z mechanizmem napędowym uległy całkowitemu zniszczeniu.

[4] Strzegom – miasteczko usytuowane ok. 60 km na południowy zachód od Wrocławia w województwie dolnośląskim.

BIBLIOGRAFIA

- Atlas architektury Wrocławia*, pod red. J. Harasimowicza, t. 1, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 1997.
- A. Chenoweth, *Integrating landscape architecture in environmental planning for sustainable growth management*, [w:] *New Aspects of Landscape Architecture*, WSEAS Press 2008, S. 44–49.
- J. M. Chmielewski, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.
- R. Gubańska, *Importance of Towers in Landscape of Polish Towns* [w:] *New Aspects of Landscape Architecture*, WSEAS Press 2008, s. 135–139.
- Karta ewidencji zabytków architektury i budownictwa* (dotycząca wiatraka w Dubinie) przechowywana w leszczyńskiej delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.
- E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007.
- K. Pawłowska, *Dziwne losy dominant krajobrazowych*, *Architektura Krajobrazu*, Wyd. UP we Wrocławiu, 1–2/2006, s. 10–16.
- J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Wyd. Arkady, Warszawa 2005.
- M. Przyłęcki, *Dominanty w krajobrazie*, *Architektura Krajobrazu*, Wyd. UP we Wrocławiu, 1–2/2006, s. 4–9.
- J. Rylke, *Kompozycja krajobrazu kulturowego*, *Architektura Krajobrazu*, Wyd. UP we Wrocławiu, 1–2/2006 s. 24–31.